

13. Наше життя. — 1922. — 10 жовт. — С. 1–3.
14. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новіші часи). — Вінніпег; Торонто, 1989. — С. 198.
15. ЛДА УЛВ ВСП, справа 419, с. 10–13.

Н. Ф. Щербина

Одеський державний економічний університет

АРХІВНІ УСТАНОВИ В СИСТЕМІ КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ НА ОДЕЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Органічне поєднання архівістики і краєзнавства є досить важливим й актуальним, оскільки слугує меті відновлення історичної пам'яті, формуванню національної самосвідомості, приверненню уваги світової громадськості до проблем історії і сьогодення України, витоків і розвитку її національного відродження. Адже широке вивчення минувшини рідного краю, наукове окреслення та розв'язання кола нагальних питань історії регіонів — визначних подій, видатних постатей, міжнаціональних відносин, проблем релігії та міжконфесійних стосунків, розвитку промисловості і аграрного виробництва, культурологічних та мовних проблем — неможливо без консолідації зусиль, взаємодії працівників архівів і краєзнавців.

У вивченні історії краю важлива роль належить державним архівам. Документи органів влади і управління, установ народного господарства і підприємств, громадських організацій, які знаходяться у сховищах державних архівів, є найбільш цінними і достовірними джерелами для вивчення місцевої історії. В науково-довідкових бібліотеках архівів зберігаються краєзнавча література і комплекти місцевих газет, які становлять великий інтерес для вивчення місцевої історії. Все це свідчить про те, що одним із центрів краєзнавчої роботи, зокрема центром організації методичної допомоги краєзнавцям-аматорам, були державні архіви. Тому мета даної статті полягає у висвітленні історико-краєзнавчої діяльності архівних установ Одещини, які у другій половині ХХ ст. відігравали значну роль у краєзнавчому русі. Загалом у історіографії історія архівної справи на Одещині розглядається в загальноукраїнському контексті. Статті, монографії, публікації документів, присвячені історії архівної спра-

ви в Україні, дають неповні й уривчасті відомості про історію архівного будівництва на Одещині. У дослідженнях деяких науковців — А. Батюка, О. Мітюкова, В. Грабовецького, С. Пількевича, М. Савченка — стисло охарактеризована діяльність архівних установ Одещини. Історії окремих архівів області та їх науково-дослідницькій діяльності присвячена низка статей наукових співробітників цих архівів, а саме І. Хіоні, О. Осадчука, Л. Скуднової, О. Дьоміної, Є. Хабалашвілі, А. Белобородової та інших.

Архівна справа на Одещині має свої тривалі традиції. У дореволюційній Одесі державних архівів не існувало, а велика кількість архівних матеріалів, що поступово нагромаджувалась, зберігалася в різноманітних установах або у приватних осіб. Лише в 1920 р., після встановлення радянської влади, в Одесі почали приділяти належну увагу архівній справі. Згідно з наказом губернського відділу народної освіти за № 51 від 9 травня 1920 р., були організовані Одеське обласне управління архівною справою та Одеський обласний архів, які були підпорядковані губернському відділу народної освіти [1; с. 4].

Архівне будівництво в Україні другої половини 1940-х — початку 1990-х рр. — один із складних і суперечливих періодів в історії архівної справи. У часи Другої світової війни німецько-фашистські загарбники завдали великої шкоди архівам Одещини, цінні документальні матеріали розкрадались та знищувались. Понад 100 тисяч одиниць зберігання було вивезено окупантами до Берліна, Бухареста, Ясс. Внаслідок цього у державних архівах області загинуло близько 1 млн. од. зб. [2; с. 2]. Після визволення Одеси від німецько-румунських окупантів основні зусилля архівістів спрямовувалися на повернення вивезених у роки війни архівних документів. В повоєнні роки архівна система була безпосередньо підпорядкована силовим структурам і значною мірою потерпала від адміністративного свавілля.

20 червня 1944 р. почав працювати архівний відділ НКВС Одеської області. Він приступив до відновлення мережі районних та міськдержархівів, а також відомчих архівів, установ, організацій та підприємств. На 1 січня 1946 р. в області відновили свою роботу 25 районних і 3 міськдержархіви [3; с. 5]. Слід зазначити, що основні напрями і спеціальні форми та методи історико-краєзнавчої роботи місцевих архівів склались вже в середині 1950-х рр. Надто важливе

значення у цьому контексті мало вдосконалення науково-довідкового апарату. В цей час, у зв'язку з загальною лібералізацією суспільного життя в країні в умовах хрущовської “відлиги”, почалося часткове зменшення рівня секретності документів, розширення науково-дослідної та науково-інформаційної роботи, спрощення доступу дослідників до архівних документів. Проте вже з початку 1960-х рр. почалося згортання лібералізаційного процесу, повторне засекречення документів, встановлення жорсткої цензури, посилення контролю за діяльністю архівів з боку партійно-державного апарату [4; с. 466].

Протягом 1947–1961 рр. основним у роботі архівів області було науково-технічне упорядкування документальних матеріалів. Незважаючи на складні умови роботи архіву (приміщення було в аварійному стані), провадилося використання документальних матеріалів з науковою, агітаційно-пропагандистською та довідковою метою. Працівники архівного відділу і облдержархіву за 1947–1951 рр. підготували й видали тритомний збірник “Одеса у Великій Вітчизняній війні”. До 40-річчя Жовтневої революції науковці облдержархіву спільно з партархівом та науковою бібліотекою ім. Горького видали збірник “Борці за Жовтень”, а в 1962 р. — збірник “В полум'ї громадянської війни”. Крім того, багато документів, виявлених працівниками держархіву, увійшло до збірників, що видали АН УРСР, центральні та держархіви України.

Багато архівних джерел було використано для написання монографій, наукових статей, публікацій з історії краю. Наприклад, наукові працівники філіалу Одеського облдержархіву в м. Ізмаїлі видали збірники документів “Боротьба трудящих українських придунайських земель за соціалістичне і національне визволення 1918–1940 рр.” (1967), “Радянський придунайський край — 1940–1945 рр.” (1968), “Радянському Дунайському пароплавству — 25 років” (1968); монографії І. А. Анцупова “Державне село Бессарабії в ХІХ ст.” (1969); П. С. Смішка “Боротьба трудящих українських придунайських земель за возз'єднання з УРСР” (1969) та інші [5; с. 77].

Архівісти області використовували документальні матеріали для влаштування виставок документів, екскурсій, публікацій у місцевій пресі документів і статей, організації радіопередач, лекцій. Багато документів архіву надавали в постійні експозиції музеїв області. Слід

зазначити, що тематика різних заходів, які проводили архівні установи, до 80 % складалася з висвітлення різних аспектів історії радянського суспільства і лише 20 % було присвячено історико-краєзнавчим проблемам.

Головним завданням місцевих історичних досліджень у повоєнні часи на Одещині, як і в країні в цілому, було вивчення історії областей, районів, міст, сіл, колгоспів, промислових підприємств, а також розробка різних галузевих тем (історія народного господарства, історія революційного руху, історія культури, історія установ та інше). Саме цими дослідженнями займалися краєзнавчі товариства, які на той час поновили свою діяльність і виконували значну роль в об'єднанні зусиль наукових закладів і окремих любителів-краєзнавців. Архівісти області надавали методичну допомогу краєзнавцям в роботі над документальними матеріалами, а також консультації з питань, пов'язаних з темою дослідження. Велике значення для орієнтування дослідників в документальних матеріалах мали путівники і довідники по архівах, тематичні огляди й інший науково-довідковий апарат. З метою поліпшення використання документів у наукових цілях у 1961 р. було видано путівник облдержархіву, а у 1966 р. путівник по фондах його філіалу у м. Ізмаїлі, які розкривали зміст і забезпечували ефективний пошук інформації на рівні архівних справ.

З 1961 р. наукові співробітники Одеського облдержархіву розпочали роботу з каталогізації щодо виявлення документів з історії міст і сіл Одещини. Ця робота була направлена на підготовку до видання тому «Історія міст і сіл Української РСР», присвяченого Одеській області. При написанні тому була досліджена велика кількість архівних документів і періодичних видань, історичних праць. Протягом 1963–1967 рр., займаючись польовим виявленням документальних матеріалів з історії міст і сіл, наукові співробітники Одеського архіву розробили 75 тис. справ і склали 16 855 тематичних карток, з яких був створений спеціальний географічний каталог. Тематичні картки в ньому систематизувалися за районними центрами і населеними пунктами відповідно до сучасного адміністративно-територіального поділу області. У нарисах опублікованого тому «Історія міст і сіл УРСР. Одеська область» (1969) нараховується понад 600 посилань на документальні матеріали Одеського облдержархіву і його філіалу в

м. Ізмаїлі. Після завершення роботи з підготовки до видання тому “Історія міст і сіл Української РСР. Одеська область” матеріали обласної редколегії надійшли на зберігання до Одеського облдержархіву. Ці матеріали пройшли повний комплекс науково-технічної обробки і склали архівний фонд “Обласна редколегія “Історії міст і сіл Української РСР. Одеська область” (Ф. Р-7386) кількістю 593 справи. Матеріали цього фонду складають цінну джерельну базу для спеціалістів різних історичних дисциплін, краєзнавців, вони широко використовуються й в сучасних умовах [6; с. 56].

Наступні роки (1970 — 1980-ті) у розвитку архівної справи на Одещині, як і в країні в цілому, позначені домінуванням авторитаризму, повного контролю над галуззю з боку партійно-бюрократичного апарату щодо практичної діяльності, тематики документальних публікацій і наукових досліджень. Деякі прояви демократизації в діяльності архівів почали спостерігатися лише наприкінці 1980-х рр. і були зумовлені кризою партійно-державної системи, яка зрештою призвела до розпаду СРСР та істотних змін в організації архівної справи в Україні [4; с. 466].

Значну увагу архівісти Одещини в цей час приділяли й так званим малим формам публікації джерел з історії краю у науковій та громадсько-політичній періодиці. Протягом 1960 — 1980-х рр. на сторінках “Науково-інформаційного бюлетеню Архівного управління при Раді Міністрів УРСР”, а згодом журналу “Архіви України” було опубліковано близько 20 добірок документів, тематичних оглядів джерел та статей, що базувалися на архівних матеріалах. Аналіз періодики свідчить про те, що на сторінках республіканської, обласної та місцевої преси за цей період з’явилося близько 80 статей наукових співробітників, присвячених історії краю, а також діяльності архівних установ області.

Архіви області співпрацювали з краєзнавчими музеями, обласними бібліотеками, а також з вищими навчальними закладами щодо вивчення історії краю. Наукові працівники архівів надавали допомогу при створенні шкільних музеїв, при написанні курсових та дипломних робіт студентами історичних факультетів ВНЗ, при організації виставок у бібліотеках та інше. Велике значення для розширення краєзнавчої роботи мали методичні наради, наукові конференції, зустрічі з місцевими журналістами, письменниками, викладачами,

які проводилися науковими співробітниками спільно з працівниками різних установ та організацій.

Таким чином, вивчення історії краю — одне з головних завдань науково-дослідної діяльності архівів Одещини. Адже уся діяльність архівістів області у другій половині ХХ ст. була насичена краєзнавчим змістом — комплектація і упорядкування фондів, створення науково-довідкового апарату і тематичних каталогів, видання збірників і добірок документів та матеріалів, публікація статей і оглядів, джерел у фаховій і громадсько-політичній періодиці, участь у підготовці одеського тому “Історія міст і сіл УРСР”, організація виставок, проведення наукових конференцій тощо. Поряд з цим в пошуковій, краєзнавчій роботі архівістів цього періоду є ряд суттєвих недоліків. Зокрема, недостатньо координували свою роботу деякі районні та міські архіви області. Архівному будівництву того часу було притаманне посилення нагляду за діяльністю архівних установ з боку партійно-бюрократичного апарату, внаслідок чого архівна робота підпорядковувалася ідеологічно-пропагандистському апарату, а це, звичайно, уповільнювало роботу або робило її малоефективною. Водночас вивчення досвіду, набутого архівними установами Одещини у цей суперечливий час, підтверджує те, що органічне поєднання архівістики і краєзнавства сприяло підвищенню наукового рівня історико-краєзнавчих досліджень в регіоні.

Література

1. Державний архів Одеської області, ф. Р-100Є, оп. 1, спр. 7, 24 арк.
2. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 14, 52 арк.
3. ДАОО, ф. Р-1403, оп. 1, спр. 7, 35 арк.
4. Нариси історії архівної справи в Україні. — К.: Видав. дім “КМ Академія”, 2002. — 612 с.
5. Білобородова А., Хабалашвілі Є. Філіалу Одеського облдержархіву в м. Ізмаїлі — 30 років // Архіви України. — 1971. — № 2. — С. 76–77.
6. Хіоні І. Участь Одеського облдержархіву в написанні “Історії міст і сіл УРСР” // Архіви України. — 1975. — № 3. — С. 54 — 57.
7. Савченко М. Обстеження архівних установ Одеської області // Науково-інформаційний бюлетень АУ МВС УРСР. — 1958. — № 4 (34). — С. 175 — 176.